

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

Г. Пономарьова, аспірантка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

До проблеми запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи: з досвіду парламентських виборів в Україні в 1998 р.

Спосіб обрання народних депутатів є одним із суттєвих чинників, який впливає на дієздатність та ефективність функціонування Верховної Ради України. Вітчизняне виборче законодавство є постійно змінюваним, зокрема щодо пошуку найоптимальнішої моделі виборчої системи. Так, за часів незалежності України були випробувані мажоритарна система абсолютної більшості, змішана мажоритарно-пропорційна та пропорційна системи. Дискусії з приводу обрання тієї чи іншої моделі системи виборів тривають як у політичних, так і у наукових колах.

Досвід застосування пропорційної системи для виборів народних депутатів України у 2006 та 2007 рр., результати цих виборів та заострення політичної кризи активізували проблему пошуку та впровадження найоптимальнішої моделі виборчої системи для України. Пропонується, зокрема, і повернення до мажоритарної виборчої системи¹ або до вже двічі випробуваної змішаної мажоритарно-пропорційної системи виборів². Отже, актуальним і доцільним є аналіз історичного досвіду запровадження та використання різних ви-

¹ Див.: Савенко, М. Варто повернутися до мажоритарної системи / Микола Савенко // Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні : доповіді, виступи : матеріали круглого столу. – К., 2007. – С. 92; Програма Народної партії [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://narodna.org.ua/news/2007/11/16/4631/>; Малишко, М. І. Проблеми систематизації українського законодавства про пряме народовладдя / М. І. Малишко, О. Ф. Оніпко // Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. – 1 листоп. 2006 р., м. Київ / гол. редкол. Я. В. Давидович. – К., 2007. – С. 150.

² Матеріали міжнар. конф. «Парламентські вибори 2007: виклики, підсумки і перспективи», м. Донецьк // Юрид. журнал. – 2007. – № 11. – С. 23.

борчих систем, зокрема змішаного її варіанта, для обрання народних депутатів України.

Метою цієї статті є аналіз чинників, що обумовили запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної системи для проведення виборів парламентарів в Україні в 1998 р., аналіз деяких інших правових положень виборчого закону 1997 р., які безпосередньо визначали особливості застосованої виборчої моделі, зокрема виборчих округів, суб'єктів висування кандидатів у депутати, кандидатів та ін. Будуть наведені й результати виборів народних депутатів України в 1998 р.

Парламентські вибори 1998 р. в Україні та правову основу їх проведення досліджують і правознавці, і політологи, зокрема такі, як Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька¹, В. М. Єрмолаєв, Б. І. Ольховський², В. П. Гончарук³, А. М. Колодій, В. Г. Князев⁴, І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда⁵, О. В. Лавринович⁶, М. Ф. Рибачук⁷, М. І. Ставнійчук⁸, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Д. Яворський⁹,

¹ Богашева, Н. В. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989 – 2006 роки) / Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К., 2006. – 146 с.; Богашева, Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Наталя Богашева, Юрій Ключковський // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42 – 49.

² Ольховський, Б. І. Конституційно-правове регулювання та стан виборів в Україні / Б. І. Ольховський, В. М. Єрмолаєв, Є. Б. Ольховський. – Х., 2005. – 120 с.

³ Гончарук, В. П. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Валерій Петрович Гончарук. – К., 2001. – 185 с.

⁴ Колодій, А. М. Виборче законодавство: аналіз та перспективи розвитку / А. М. Колодій, В. Г. Князев // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Реферативний огляд чинного законодавства України. Законодавство про вибори. – К., 1998. – Вип. 2. – С. 156 – 173.

⁵ Кресіна, І. О. Парламентські вибори в Україні : правові і політичні проблеми : монографія / І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда. – К., 2003. – 368 с.

⁶ Лавринович, О. В. Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Олександр Володимирович Лавринович. – К., 2001. – 173 с.

⁷ Рибачук, М. Ф. Політичні партії в Україні та виборчий процес / М. Ф. Рибачук // Вибори і референдуми в Україні : проблеми теорії і практики : зб. / голова редкол. М. М. Рябець. – К., 2001. – С. 62–77.

⁸ Ставнійчук, М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України : проблеми теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Марина Іванівна Ставнійчук. – К., 1999. – 208 с. + дод.; Ставнійчук, М. Політичні партії та виборчий процес в Україні / Марина Ставнійчук // До питання реформування виборчого законодавства : зб. аналіт. матеріалів / Комітет виборців України. – К., 2001. – С. 4–17.

⁹ Тацій, В. Я. Политико-правовые аспекты совершенствования выборов народных депутатов Украины / В. Я. Тацій, Ю. Н. Тодыка // Проблемы законности: Респ. межведом. науч. сб. – Х., 1995. – № 29. – С. 39 – 47; Тодыка, Ю. Н. Выборы народных депутатов Украины: конституционно-правовой аспект : учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Х., 1998. – 176 с.

О. Ю. Тодика¹ та ін. Значну увагу виборам 1998 р. приділила в рамках дослідження парламентаризму в Україні історик Н. Г. Мосюкова². Так, запровадження змішаної виборчої системи, за якої половина депутатів формується за мажоритарним, а друга — за пропорційним принципом, як один із напрямів удосконалення виборчого законодавства України, пропонувалося, зокрема, В. Я. Тацієм та Ю. М. Тодикою відразу після попередніх мажоритарних парламентських виборів³. О. В. Лавринович, як один із розробників закону про вибори на змішаній основі, акцентує увагу на перевагах цієї системи для України кінця 90-х років ХХ ст.⁴ Досить інформативним є історичний огляд політичних подій та процесів навколо ухвалення виборчого закону 1997 р., зроблений Ю. Тищенко та В. Піховшеком⁵.

Особливістю роботи над законодавством про вибори у 1994–1997 рр. було те, що паралельно здійснювалися два її напрями: по-перше, тривала розробка та внесення змін до чинного виборчого закону; по-друге, розпочався процес вироблення нового закону про вибори для проведення чергових парламентських виборів. Для цього організовувалися і працювали окремі комітети та комісії⁶.

Мажоритарна система абсолютної більшості в умовах багатопартійності, застосована в Україні в 1994 р., довела свою нерезультативність і дорожнечу: були витрачені величезні кошти на виборчу кампанію, а до часу завершення функціонування парламенту України він так і не був сформований у повному складі. Реформа виборчого права мусила виконати такі завдання: підвищити ефективність виборчого процесу, політично структурувати парламент, сприяти утвердженню багатопартійної системи⁷.

¹ Тодика, О. Ю. *Вибори до парламентів країн СНД (Порівняльно-правовий аспект)*: монографія / О. Ю. Тодика. – Х., 2003. – 147 с.

² Мосюкова, Н. Г. *Історія парламентської системи в Україні*: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Геннадіївна Мосюкова. – Дніпропетровськ, 2003. – 206 с.

³ Тацій, В. Я. *Политико-правовые аспекты совершенствования выборов народных депутатов Украины* / В. Я. Тацій, Ю. Н. Тодыка // *Проблемы законности: Респ. межведом. науч. сб.* – Харьков, 1995. – № 29. – С. 43.

⁴ Лавринович О. В. *Вказ. праця*; *Стенограма пленарного засідання четвертої сесії Верховної Ради України* // *Бюл. № 19.* – 1995. – 6 жовт.

⁵ Тищенко, Ю. *Вибори – 98: як і кого ми обирали* / Ю. Тищенко, В. Піховшек. – К., 1998. – 380 с.

⁶ Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»: *Постанова Верховної Ради України від 1 черв. 1995 р. № 195/95-ВР* // *Законодавство: інформаційно-пошукова система [Електронний ресурс]* / Науково-дослідний центр правової інформатики АПРн України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диску.

⁷ Див., напр.: Лавринович, О. В. *Вказ. праця.* – С. 62 – 63.

Верховна Рада України XIII скликання почала роботу над новим виборчим законом уже в першій половині 1995 р. Узгодження найважливіших питань і ухвалення закону про вибори виявилось складним і тривалим процесом. Особливо проблемними виявилися обрання виду виборчої системи для майбутніх парламентських виборів, скасування чи збереження вимоги кількісної участі у виборах задля визнання їх дійсними, надання права висування кандидатів у депутати, зокрема, трудовим колективам, зборам виборців тощо. Розглядаючи варіант змішаної мажоритарно-пропорційної системи, суперечки викликали питання кількісного співвідношення мажоритарної та пропорційної складової, розміру загороджувального бар'єра для партій (їх блоків), єдиного загальнодержавного чи багатьох багатомандатних виборчих округів.

Щодо вихідних засад при розробці відповідного законопроекту, то ними є норми Конституції України¹, а також Конституційного Договору між Верховною Радою та Президентом України від 8 червня 1995 р.² Основний Закон закріплює основні засади та принципи виборів в Україні, визначає політичні партії як такі, що «сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах» (ст. 36). Питання виборчої системи не закріплювалося у тексті Конституції України. Порядок проведення виборів мав бути встановлений спеціальним законом. Прийняття виборчого закону як одного з пріоритетних законів було однією зі складових механізму реалізації нової Конституції України. Конституційний Договір передбачав, що наступні парламентські вибори мали проходити за змішаною мажоритарно-пропорційною системою (ст. 6). Таким чином, ніби і виборча система була визначена як основа для нового закону по виборах народних депутатів України, проте політичне значення цього питання робило його наріжним каменем при ухваленні зазначеного закону.

Спочатку проектів закону про вибори парламентарів було два. Варіант, поданий народним депутатом України С. М. Михайленком, передбачав запровадження змішаної виборчої системи, коли 225 народних депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшості без порогу явки виборців, а 225 — за пропорційною з жор-

¹ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.

сткими списками. Для проведення виборів за обома складовими виборчої системи країна поділяється на багатомандатні округи — адміністративні області. За мажоритарною складовою виборець має стільки голосів, скільки депутатів відповідно до квоти одного мандата за кількістю виборців має бути обрано у кожній конкретній області. Рейтинговим голосуванням визначають народні депутати — переможці мажоритарних виборів. Значне збільшення виборчого округу мало перешкодити можливості фінансового впливу на вибори, так званій купівлі округу, оскільки за умов одномандатного виборчого округу, коли кількість виборців округу найменша з можливих, це є цілком можливим. У пропорційних виборах участь могли брати як партії, так і громадські організації, які можуть створювати і регіональні виборчі блоки. На думку автора, така система більш правильно відображала б реальний розклад політичних сил¹.

Проект виборчого закону на основі змішаної виборчої системи підготував і народний депутат України О. В. Лавринович. Зареєстрований 28 червня 1995 р. цей законопроект було схвалено Комісією Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи, тобто надалі він розглядався як законопроект від цієї комісії, підготовлений на виконання доручення Верховної Ради України розробити такий проект від 1 червня 1995 р. Передбачалися рівні мажоритарна та пропорційна частини виборчої системи: 225 народних депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості у одномандатних виборчих округах, 225 депутатів — за пропорційною системою із жорсткими списками в єдиному загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, загороджувальний бар'єр — 5 %; не встановлювався мінімальний відсоток участі у виборах задля визнання їх такими, що відбулися. Найпершою метою пропонованої Комісією змішаної системи виборів було стимулювання розвитку загальнонаціональних політичних сил, подолання політичної регіоналізації України, спрощення виборчої процедури для організації виборів, їх проведення та підбиття підсумків².

Згодом були розроблені й інші законопроекти. Пропонуємо порівняти їх із проектом Комісії з питань правової політики і судово-правової реформи в аспекті розроблюваної системи виборів. Змішану виборчу систему у своїх проектах пропонували Комісія Верховної Ради

¹ Стенограма пленарного засідання четвертої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 23. — 1995. — 12 жовт.

² Стенограма пленарного засідання четвертої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 19. — 1995. — 6 жовт.

України з питань державного будівництва, діяльності рад і самоврядування (особливість — у одномандатних мажоритарних округах кандидат для перемоги у виборах мав одержати найбільшу порівняно з іншими кількість голосів, але не менше 25 % голосів виборців, внесених до списків; вибори визнаються такими, що не відбулися, коли кількість виборців, які взяли участь у голосуванні, менше 25 %), група експертів Народно-демократичної партії та Асоціації молодих українських політологів і політиків (пропорційні вибори мали проходити у регіональних (обласних) округах із можливістю преференції, тобто голосування не тільки за політичну партію, а й за окремих кандидатів у партійних списках, загороджувальний бар'єр — 3 % у загальнонаціональному масштабі), робоча група Народно-демократичної партії у складі О. М. Карпова, Б. Я. Безпалого, А. С. Матвієнка, Ю. П. Сахна, А. В. Толстоухова, В. П. Філенка (більша конкретизація, деталізація багатьох положень законопроекту)¹. Ще один законопроект пропонував обрання 300 депутатів за мажоритарною системою відносної більшості і 150 — за пропорційною системою в єдиному багатомандатному окрузі².

Законопроект, поданий народним депутатом Ю. О. Буздуганом, передбачав повністю пропорційну систему з жорсткими списками в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, загороджувальний бар'єр 3 % задля ефективності системи. Зазначалося, що саме пропорційна система дає політичну відповідальність влади перед народом, мажоритарна ж — кланове керівництво державою³. Були і варіанти законопроектів на основі мажоритарної виборчої системи у 450 одномандатних округах — від нардепів С. В. Волковецького, С. В. Соболева⁴.

Утворена Тимчасова спеціальна комісія по доопрацюванню проекту Закону України про вибори народних депутатів України узгоджувала подані законопроекти, розглядала численні зауваження та пропозиції, що надходили після неодноразових дискусій і голосувань з приводу розроблюваного закону про вибори, насамперед з питання моделі виборчої системи. Загалом проходження законопроекту в пар-

¹ Стенограма пленарного засідання шостої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 43 та № 44. — 1996. — 14 листоп.

² Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 27. — 1997. — 5 берез. — С. 17.

³ Стенограма пленарного засідання шостої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 44. — 1996. — 14 листоп.

⁴ Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 27. — 1997. — 5 берез.

ламенті тривало більше 2,5 років. Розпочата заздалегідь робота над виборчим законом ледь встигла закінчитися вже безпосередньо перед початком виборчої кампанії.

Навіть 24 вересня 1997 р., у день ухвалення закону в цілому, на голосування ставилися всі три типи виборчих систем. Пропорційну підтримали 185 голосами, змішану — 199, мажоритарну — 171. Голосувалися і пропорції пропорційної та мажоритарної складової змішаної системи: 300 мажоритарних округів на 150 за партійними списками («за» 167); 150 мажоритарних на 300 за партійними списками («за» 186); 225 на 225 — 206 голосів «за». Питання змішаної виборчої системи ставилося на голосування ще 8 разів підряд, отримуючи відповідно 219, 215, 222, 212, 225, 207, 194 і нарешті 226 голосів народних депутатів. Тобто рішення було прийнято найменш можливою кількістю парламентарів — 226 голосів, тобто 50 % + 1, жодного «додаткового», «зайвого» голосу не було подано. Закон України «Про вибори народних депутатів України» було ухвалено в цілому 230 голосами¹. Рішення про компромісну змішану систему було остаточно прийнято парламентами.

Отже, негативний досвід виборів 1994 р. зламав опір українських політиків, які намагалися зберегти старі, укорінені в досвіді радянського часу традиції проведення виборів: абсолютна більшість та поріг участі виборців залишилися у минулому². Верховна Рада України XIII скликання була політично більш структурована, ніж попереднє скликання, обране в 1990 р. Більшість депутатів входила до складу фракцій або депутатських груп, фракції представляли відносно чисельні політичні партії. 224 народні депутати належали до різних політичних партій, а це 50 відсотків усього складу парламенту³.

Змішану систему виборів, крім партій національно-демократичної орієнтації, підтримали і недавні її противники — Комуністична, Соціалістична та Селянська партії України. Водночас найбільш вагомим, за переконанням дослідників, виявився той чинник, що виборчу реформу підтримали саме центристські політичні сили. Напередодні виборів 1998 р. проблема посилення ролі партій у парламентських ви-

¹ Стенограма пленарного засідання восьмої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 18. – 1997. – 24 верес.

² Богашева, Н. В. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989 – 2006 роки) / Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К., 2006. – С. 17.

³ Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 27. – 1997. – 5 берез.

борах у цілому збіглися з корпоративними інтересами значної частини політичних еліт України¹.

Помітні також деякі «нетрадиційні енергійні кроки», вжиті прихильниками змішаної системи з метою підвищення її шансів. До них слід віднести укладення тимчасового тріумвірату О. Мороза, Є. Марчука і П. Лазаренка, відповідне інформаційне забезпечення виступу цих лідерів на користь новацій, заяву керівництва КПУ про можливість блокування будь-яких змін до чинного закону в разі неприйняття нового, який би базувався на змішаній системі². Особливо виділяється і «майстерність» Голови Верховної Ради України О. О. Мороза³, зокрема багаторазова постанова законопроекту на голосування, відповідність чого Регламенту викликає сумніви.

Президент України Л. Д. Кучма не підписав ухвалений депутатами закон про вибори та звернувся до Верховної Ради України з пропозицією його доопрацювати. Були запропоновані 14 поправок, розглянувши які депутати внесли деякі зміни до виборчого закону. Серед них, зокрема, скасування грошової застави в розмірі 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян для кандидатів, висунутих у одномандатних округах, скасування вимоги до кандидатів володіти державною мовою, вилучення статті про Державний реєстр виборців України. Однак депутати не пішли на повернення 50-відсоткового бар'єра явки виборців у мажоритарних округах, а також обрання депутатом у мажоритарному окрузі того кандидата, який зібрав більше половини голосів виборців, але не менше 25 % внесених до списків виборців⁴, якими б відновлялася мажоритарна система абсолютної більшості, двотурові вибори в одномандатних округах. На пропозицію депутатів суб'єктами висунування кандидатів у депутати були визнані збори виборців і трудові колективи⁵.

Президент України 22 жовтня 1997 р. підписав Закон «Про вибори народних депутатів України». Він набув чинності з 25 жовтня, коли його було офіційно опубліковано. Центральна виборча комісія 14 листопада 1997 р., відповідно до ч. 1 ст. 77, п. 2 ч. 2 «Перехідних положень» Конституції України оголосила початок виборчої кампанії

¹ Кресіна, І. О. Перегуда, Є. В. Вказ. праця. – С. 15 – 16.

² Там само. – С. 22.

³ Тищенко, Ю. Піховшек, В. Вказ. праця. – С. 61.

⁴ Стенограма пленарного засідання восьмої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 29. – 1997. – 14 жовт.

⁵ Стенограма пленарного засідання восьмої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 30. – 1997. – 15 жовт.

по виборах народних депутатів України, що мали відбутися 29 березня 1998 р.¹.

Змішана мажоритарно-пропорційна виборча система застосовувалася в Україні вперше. 225 народних депутатів України обиралися в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою відносною більшості, 225 — за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва (ч. 1 та ч. 2 ст. 1 Закону)². Пропорційна і мажоритарна в межах змішаної виборчої системи, застосованої в Україні, використовувалися незалежно одна від одної, крім того, що при встановленні результатів виборів у партійних списках пропускалися кандидати, обрані в одномандатних округах.

Не передбачалося відсоткового мінімуму голосів, які мав отримати кандидат задля обрання у мажоритарному окрузі. Не встановлювалася вимога обов'язкової участі певного відсотка виборців у голосуванні задля визнання виборів такими, що відбулися. Повторне голосування передбачалося тільки у тому випадку, якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів наберуть два або більше кандидатів у депутати (ч. 5 ст. 43 Закону). Такими ж, що не відбулися, вибори визнаються тільки у зв'язку з вибуттям усіх зареєстрованих у виборчому окрузі кандидатів (ч. 7 ст. 43).

Передбачалося застосування пропорційної системи із жорсткими списками, без преференцій. Виборець міг голосувати тільки за список у цілому і за список тільки від однієї політичної партії (блоку партій) або не підтримати жодної партії (блоку партій), зробивши позначку в квадраті проти слів: «Не підтримую жодної політичної партії, виборчого блоку партій» (ч. 3 ст. 39, ч. 10 ст. 40). Черговість розташування кандидатів у депутати у списку визначала відповідно політична партія або виборчий блок партій. Ця черговість не могла бути змінена після реєстрації списку Центральною виборчою комісією (ч. 5 ст. 21). Кандидати від політичної партії (блоку партій) вважалися обраними в порядку їх черговості у списку (ч. 11 ст. 42 Закону).

¹ Про оголошення початку виборчої кампанії по виборах народних депутатів України у березні 1998 р. : Постанова Центральної виборчої комісії від 14 листоп. 1997 р. № 1 // Законодавство: інформаційно-пошукова система [Електронний ресурс] / Науково-дослідний центр правової інформатики АПРН України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диску.

² Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 верес. 1997 р. № 541/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 43. – Ст. 280.

Право на участь у розподілі депутатських мандатів отримували лише списки кандидатів у депутати від політичних партій (виборчих блоків партій), що зібрали не менше 4 % голосів виборців, які взяли участь у голосуванні (ч. 5 ст. 42). Для розподілу мандатів між партіями, які подолали 4-відсотковий бар'єр, вводилася виборча квота, тобто кількість голосів виборців, необхідна для отримання одного мандата, яка вираховувалася шляхом ділення загальної кількості голосів виборців, що подані за списки кандидатів у депутати від партій (їх блоків) у багатомандатному виборчому окрузі, на число мандатів у цьому окрузі (тобто на 225). Далі кількість голосів, поданих за список кандидатів у депутати від кожної політичної партії (блоку партій), ділиться на цю квоту. Отримане ціле число є кількістю мандатів цієї партії, виборчого блоку партій. Дробові залишки використовуються для розподілу решти мандатів, які залишаються нерозподіленими: ті списки, які мають більші порівняно з іншими дробові залишки, отримують по одному додатковому мандату, починаючи зі списку, що має найбільший залишок. У випадку рівності дробових залишків у двох чи більше списках першим отримує додатковий мандат список, за який віддано більшу кількість голосів виборців. У разі, якщо після цієї процедури залишаються мандати, вони розподіляються шляхом повторного застосування цієї методики (ч. 6 — 10 ст. 42 Закону).

Право висування кандидатів у депутати надавалося політичним партіям і виборчим блокам партій, а також зборам громадян і трудовим колективам (ст. 5, ч. 1 ст. 20). Максимально були розширені права громадян брати участь у виборах як кандидати у народні депутати. Кожен, хто відповідав вимогам ст. 3 Закону, міг самовисуватися: звернутися до окружної виборчої комісії із заявою, і, маючи підтримку не менше ніж 1,5 тис. виборців конкретного округу (п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону), бути зареєстрованим як кандидат у народні депутати України.

Законом прямо встановлювалася можливість кандидата бути включеним до списку партії (блоку партій) та одночасно висуватися в одномандатному виборчому окрузі (ч. 3 ст. 20). А при встановленні результатів волевиявлення громадян у списку політичної партії (блоку партій) мали пропускатися кандидати, обрані в одномандатних округах за мажоритарною системою (ч. 11 ст. 42 Закону). Ці положення стали предметом розгляду Конституційного Суду України щодо відповідності їх Конституції України. Вони є такими, на думку суб'єктів права на конституційне подання, що спотворюють (фальсифікують) безпосереднє народне волевиявлення, здійснене на виборах. Ці положення

частини третьої ст. 20 і частини одинадцятої ст. 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р. було визнано неконституційними, оскільки вони порушують принцип рівного виборчого права (рівності)¹.

У 225 мажоритарних виборчих округах було зареєстровано кандидатами в народні депутати України 3 962 особи, зокрема, від політичних партій, виборчих блоків партій — 2 242 (56,59 %), від виборців, трудових колективів та шляхом самовисування — 1 720 осіб (43,41 %). Водночас серед кандидатів, висунутих політичними партіями або їх блоками, було 444 безпартійних (19,8 %), членами партій були 1 798 кандидатів (80,2 %). Не лише партії (блоки) висували партійців. Так, загалом 2 080 (52,5 %) кандидатів у депутати в одномандатних округах були членами партій².

Учасниками виборчої кампанії 1997 — 1998 рр. стали 30 політичних партій та виборчих блоків політичних партій — 19 партій утворили 9 блоків — із 3 539 кандидатами у своїх списках. Повні списки із 225 кандидатами були сформовані лише Комуністичною партією України та партією Всеукраїнське об'єднання «Громада». Були і списки із 30 і менше кандидатами³.

Балотувалися одночасно за списком однієї з партій (блоків) та в одномандатному окрузі 1 310 осіб — 1/5 від загальної кількості зареєстрованих кандидатів у народні депутати України⁴.

29 березня 1998 р. вибори до Верховної Ради України відбулися. За їх результатами сім політичних партій і один виборчий блок зібрали понад 4 % голосів виборців у багатомандатному окрузі: Комуністична партія України — 24,68 %, Народний рух України — 9,4 %, виборчий блок Соціалістичної та Селянської партій України — 8,64 %, Партія зелених України — 5,46 %, Народно-демократична партія — 4,99 %, Всеукраїнське об'єднання «Громада» — 4,68 %, Прогресивна соціалістична партія України — 4,04 %, Соціал-демократична партія України

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лют. 1998 р. // Вісн. Конституц. Суду України. – 1998. – № 2. – С. 4 – 19.

² Парламент України : Вибори-98 : Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. – К., 1998. – Ч. II. – С. 132–143, 345.

³ Парламент України : Вибори-98 : Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. – К., 1998. – Ч. I. – С. 245–249.

⁴ Парламент України : Вибори-98 : Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. – К., 1998. – Ч. II. – С. 135.

(об'єднана) — 4,02 %. Відповідно, ще 22 учасники виборчих перегонів, зібравши від 0,14 до 3,67 % голосів виборців, загалом понад 6,5 млн виборців, не брали участі в розподілі депутатських мандатів. За списки цих партій проголосувало 17 481 593 виборців (65,79 %)¹.

Отже, за пропорційною системою КПУ отримала 84 мандати, НРУ — 32, блок СПУ — СелПУ — 29, ПЗУ — 19, НДП — 17, «Громада» — 16, СДПУ(о) — 14, ПСПУ — 14 мандатів². Реальністю було те, що 1 066 113 виборців, які віддали свої голоси Соціал-демократичній партії України (об'єднаній), представлені у Верховній Раді України 14 депутатами, а 978 330 виборців, які проголосували за Аграрну партію України, не представлені взагалі. На такому «грубому ігноруванні волі виборців» не раз наголошували дослідники виборів в Україні³.

Безперечним позитивним моментом застосування змішаної системи, порівняно з минулими виборами, стало те, що при першому ж голосуванні був обраний майже весь склад Верховної Ради — 445 депутатів з 450. У 5 одномандатних округах були призначені повторні вибори. За станом на 1 листопада 1998 р. було обрано і зареєстровано ще 4 народних депутати⁴. Уперше застосована в Україні пропорційна складова виборчої системи не викликала непорозумінь при здійсненні виборцями волевиявлення, була адекватно сприйнята.

Усього з 448 обраних народних депутатів 308 депутатів, тобто майже 69 %, були членами політичних партій. Лише 140 парламентарів були позапартійними. Крім того, формально залишаючись позапартійними, деякі депутати увійшли до складу фракцій політичних партій. Парламент ставав повністю професійним: усі обрані депутати мали звільнитися з роботи чи служби та із займаних посад (ч. 8 ст. 3 Закону).

Новообраними депутатами XIV скликання у травні 1998 р. було утворено 8 депутатських фракцій: фракція Комуністичної партії України (122 депутати), Народного руху України (47 депутатів), блоку Соціалістичної та Селянської партії України (35 депутатів), Партії зелених України (24 депутати), Народно-демократичної партії України (77 депу-

¹ Парламент України : Вибори-98 : Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. — К., 1998. — Ч. I. — С. 512–513.

² Там само. — С. 581.

³ Ольховський, Б. І. Єрмолаєв, В. М. Ольховський, Є. Б. Вказ. праця. — С. 59 – 61; Тодика, О. Ю. Вказ. праця. — С. 59; Лук'янов Д. В. Правова та політична оцінка загороджувального бар'єра як інституту виборчого права / Д. В. Лук'янов, Г. П. Пономарьова // Право України. — 2005. — № 12. — С. 10–14.

⁴ Парламент України : Вибори-98 : Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. — К., 1998. — Ч. II. — С. 345, 383.

татів), «Громади» (39 депутатів), Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (24 депутати), Прогресивної соціалістичної партії України (17 депутатів)¹. Таким чином, 385 народних депутатів України (86,5 %) об'єдналися у фракції, які тепер могли утворюватися виключно депутатами на основі політичних партій та блоків політичних партій у складі не менш як 14 народних депутатів України². Зауважимо, що рішення народних депутатів про те, що фракції у Верховній Раді України утворюються народними депутатами України лише «на основі політичних партій і блоків політичних партій, що подолали 4-відсотковий бар'єр на виборах до Верховної Ради України 29 березня 1998 р.», було визнане неконституційним рішенням Конституційного Суду України і втратило чинність³.

Застосування нової виборчої системи дало змогу піднести роль партій у суспільстві. Структура Верховної Ради України стала більш чіткою і прогнозованою. Водночас стабільні більшість та опозиція сформовані не були. У січні — лютому 2000 р. у результаті конфронтації різних політичних фракцій у Верховній Раді України була утворена парламентська більшість, яка переобрала всіх керівників Верховної Ради України та взяла на себе відповідальність за здійснення законодавчого забезпечення реформ. На жаль, ця парламентська більшість проіснувала недовго і через спалах політичної боротьби восени 2000 р. розпалася на прихильників Президента України та опозицію до нього. Але навіть за такого результату можна говорити про деякі позитивні наслідки. По-перше, політичні партії набули певного досвіду формування та діяльності в умовах розподілу парламенту на більшість та опозицію. По-друге, і суспільство, і політичні партії усвідомили необхідність та навіть неминучість такого розподілу. Адже в короткостроковій перспективі вплив виборчої системи має лише опосередкований характер, застосування тієї чи іншої моделі навряд чи відразу принесе очікувані результати.

¹ Ключковський, Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Юрій Ключковський // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 3. – С. 17.

² Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 13 травня 1998 р. № 7-XIV // *Відом. Верхов. Ради України*. – 1998. – № 22. – Ст. 120.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 3 груд. 1998 р. № 17-рп/98 // *Офіц. вісн. України*. – 1998. – № 49. – Ст. 41.